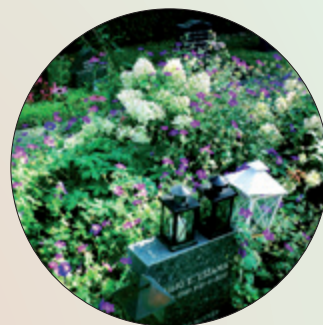

Naturmangfold på gravplassen

Erfaringer fra Vestre gravlund i Oslo.

Generelt om naturmangfold.

Gravplassens ulike funksjoner og betydninger.

Planlegging.

Hvordan legge om driften?

En veileder om tilrettelegging for naturmangfold og naturens betydning for gravplassens ulike roller.

Bilag i fagbladet Gravplassen 4 – 2020.

Åse Skrøvset
Gravplassrådgiver

Hans-Jürgen Schorre
Kirkerådet

Eirik Stople
KA

Naturmangfold på gravplassen

Forord

Veilederen om naturmangfold på gravplassen er et samarbeidprosjekt mellom Gravplassrådgiver, KA Arbeidsgiver for kirkelige virksomheter og Kirkerådet. Vi har tatt utgangspunkt i at tap av naturmangfold er en av vår tids største utfordringer og vist til internasjonale og nasjonale retningslinjer for å ta vare på og styrke naturmangfoldet.

Innledningsvis forteller vi hvordan Gravferdsetaten i Oslo har lagt til rette for et større naturmangfold ved Vestre gravlund. Videre finner dere en generell omtale om naturmangfold og omtale av gravplassenes ulike funksjoner og verdier.

Vi understreker at en allerede i planleggingsfasen må legge til rette for naturmangfold og har påpekt ulike forhold som bør tas hensyn til. Til sist gir vi noen generelle råd og forslag til tiltak for hvordan en kan legge om driften for å fremme naturmangfold.

Vår hensikt og ønske er at veilederen skal gi inspirasjon til arbeidet for å styrke naturmangfoldet på norske gravplasser.

Kilder/referanser:

Skriftlige:

Kirsten Lunde, NMBU
Ingjerd Solfeld, NMBU
Bente-Sølvi Toverød, NMBU
Inger Marie Eidsten, Sandefjord kommune
Anne Irgens, Norconsult

Muntlige:

Magnus Gommerud Nilsen, Gravferdsetaten i Oslo
Wenche Dramstad, NMBU

Erfaringer fra Vestre gravlund i Oslo

Dette er en fortelling om arbeidet for økt biologisk mangfold på Vestre gravlund, gjengitt på bakgrunn av en samtale med gartner Magnus Gommerud Nilsen i Gravferdsetaten i Oslo.

Magnus Gommerud Nilsen

Det hele begynte for fem år siden med at noen ønsket å sette ut bikuber på gravplassen. Og med bikubene ble det etterspørsel etter planter som sikrer pollen. Dermed gikk en i gang med å anlegge stauvedebed, omlegging av noen arealer fra plen til blomsterenger og andre tiltak som fremmer naturmangfoldet.

Stauvedebed i kombinasjon med løkblomster

Ved etablering av stauvedebed velger de løk og pollinator vennlige stauvedesorter som avløser hverandres blomstring. Slik får de pollen til insektene gjen-

nom hele sommeren og i tillegg bevarer bedene sin estetiske verdi fra april til oktober. Videre tar de hensyn til lysforholdene og velger sorter ut fra det. Løkplantene kommer først i blomstring om våren. Da er det gjerne krokus, skogtulipan og botaniske tulipaner som benyttes. Alle disse produserer pollen for insektene. Dette er varige planter og skogtulipan sprer seg gjennom frøsetting. Etter løkblomstringen kommer de første stauvedene i blomst, og da er det bekeblom som er først ute. Etter dette går det slag i slag med nye sorter som kommer i blomst. Normalt plantes flere individer av hver sort, slik at de sammen utgjør en gruppe.

Planting og skjøtsel av stauvedebedene

På Vestre gravlund har en lagt om alle tidligere felles sommerblomsterbed til stauvedebed. Dette er bed som har et godt utgangspunkt for stauveder ved at de er frie for flerårig ugras og er tilført kompost over flere år. At bedet er fritt for

flerårig ugras er en forutsetning for å lykkes med stauder. Ved etablering legges det vekt på å plante tett for å få god dekking og mindre behov for lusing. De er kritiske ved innkjøp av planter. Sunne stauder i god vekst er et godt utgangspunkt.

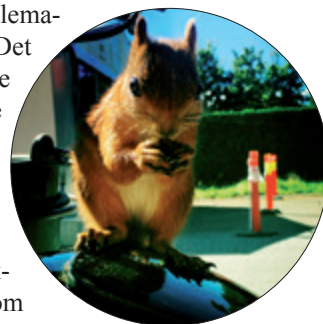
Stauved:

Staudesesongen begynner normalt i begynnelsen av april. Da skjæres staudene ned, bedene ryddes og lukes. De legger samtidig ut kompost og gjødsler med pelletert hønsegjødsel. Ved å bruke hønsegjødsel er erfaringen at det holder med én gjødsling for hele vekstsesongen. Tidligere kjøpte de hønsegjødsel i 25 kilos plastsekker. Nå har de redusert plastforbruket ved å kjøpe inn pelletert hønsegjødsel i storsekk. Både gamle og døde trær er viktige le-

Tar vare på døde trær og trestokker

veområder for insekter, sopper, lav og mose. Her finner en også hulrom som fuglene benytter som hekkeplass og skjulested. Noen ganger lar de deler av stammen bli stående i forbindelse med at de feller gamle trær. For å gi stammen et vakkert uttrykk og pollen til insekte-

ne, planter de gjerne blomstrende slyngplanter ved roten til stubben. Aktuelle arter kan være villvin, klematis og klatrehortensia. Det er også vanlig å legge igjen stammer fra gamle trær. I nedbrytingsfase har stokkene et yrende mikroliv, og fungerer også som leveområde for insekter. Trestokkene omtales gjerne som naturens egne skulpturer. I forbindelse med beskjæring av trærne lar de gjerne noe dødt materiale, tørre stubber med hulrom og lignende, stå igjen for å brukes som hus til ekorn, fugler og insekter.

Pablo har blitt et fast element på Vestre gravlund i Oslo.

Fra plen til enger

Blomstereng rommer normalt et rikere naturmangfold enn plenarealer. På gravlundene er det nå 5 000 m² tidligere plenareal som er lagt om til enger. Engene legges gjerne til de tørreste områdene med skrin jord. De blir ikke gjødslet. Fra å bli klippet en gang i uka blir engene slått to ganger i året, i slutten av juni og i midten av august. Etter å ha tørket noen dager, blir graset fjernet.

«Både gamle og døde trær er viktige leveområder for innsekter, sopper, lav og mose. Her finnes også hulrom som fuglene benytter som hekkeplass og skjulested».

De avgrensner blomsterenga på en tydelig og ryddig måte ved å klippe gresset rundt. Slik lager de fine engformasjoner hvor enga blir et flott innslag på en velstelt gravplass

Erfaringene fra Vestre gravlund er at kontrasten mellom fritt voksende eng og striglet plen gjør at begge tar seg enda bedre ut.

Skjedd mye på kort tid

Erfaringene så langt er positive reaksjoner fra de som besøker gravplassen. Det er viktig å informere om hvorfor det står igjen døde trær og stokker, uslåtte plener m.m. Når folk skjønner at dette handler om økt naturmangfold, får de besøkende et nytt syn på tiltakene. De ønsker å være på lag med naturen. Erfaringene fra Vestre gravlund i Oslo er at det da blir det en annen og ny vurdering av hva som er vakkert.

Engbed:

Generelt om naturmangfold

Hva er naturmangfold?

Begrepet naturmangfold rommer både biologisk mangfold, landskapsmessig mangfold og geologisk mangfold. Biologisk mangfold beskriver mangfoldet av økosystemer, arter, genetiske variasjoner innenfor artene, samt de økologiske sammenhengene mellom alle disse. ~~Biodiversitet betyr det samme som biologisk mangfold.~~

Internasjonale og nasjonale retningslinjer og regler

Konvensjonen om biologisk mangfold ble vedtatt på FN-konferansen om miljø og utvikling i Rio de Janeiro i juni 1992. Den har tre mål; bevaring av biologisk mangfold, bærekraftig bruk av biologiske ressurser og rettferdig fordeling av genetiske ressurser.

Erkjennelsen av at sosiale, økonomiske og økologiske forhold påvirker hverandre er fundamentet i arbeidet med

bærekraftig utvikling som har pågått de siste årtier.

I 2015 vedtok FN 17 bærekraftsmål som skal fungere som et felles globalt veikart for nasjoner, næringsliv og sivilsamfunn. Det er særlig mål 14, Livet på havet, og mål 15, Livet på land, som omhandler bærekraftig bruk av økosystemer og som forsøker å stoppe det globale tap av artsmangfold.

Plast i havet er en stor utfordring over hele verden.

I Norge regulerer naturmangfoldloven fra 2009 hvordan alle samfunnssektorer har et felles ansvar for å styrke realiseringen av Norges internasjonale miljøforpliktelser og bidra til å oppfylle grunnlovens paragraf 112, også kalt miljøparagrafen, som skal verne naturen for kommende generasjoner. I 2015, samme år som FN vedtok både

«I Norge regulerer naturmangfoldsloven fra 2009 hvordan alle samfunnssektorer har et felles ansvar for å styrke realiseringen av Norges internasjonale forpliktelser».

bærekraftsmålene og Paris-avtalen for å begrense klimaendringer, lanserte regjeringen stortingsmelding 14 (2015-2016) Natur for livet, som en norsk handlingsplan for naturmangfold.

Naturmangfold har sin naturlige plass innenfor en bærekraftig gravplassdrift. Hvorfor er dette viktig?

Trusler mot naturmangfoldet i Norge og verden

Jordens økosystemer består av et utrolig arts mangfold som på forskjellige måter påvirker hverandre og er avhengige av hverandre.

I dag påvirker menneskelig aktivitet nærmest alt liv på jorda. Klimaendringer og utstrakt arealbruk i menneskers interesse er blant de faktorer med størst negativ konsekvens for naturmangfoldet. I Verdens naturpanel sin rapport fra 2019, slår en alarm om at nærmere én million arter er utrydningstruet. Rapporten sier at over 2 000 arter er utrydningstruet i Norge, og også her er hovedgrunnen endret arealbruk. Tap av naturmangfold er en akutt utfordring for livet på kloden vår.

Asfalt i urbane strøk er med å fortrenge biologisk mangfold.

FNs BÆREKRAFTSMÅL

Mangfold er livsviktig

Naturen er mer produktiv og robust når artsmangfoldet er intakt. I naturen er det et samspill mellom arter, hvor de fleste arter påvirker andre arter i ulike næringskjeder og komplekse kretsløp. Arter har ulike funksjoner, som å pollinere, fikserer nitrogen, spre frø, bryte ned organisk materiale, blande jorda, spise andre arter, produsere biomasse m.m. Hver og én spiller de sin egen rolle.

Aldersvariasjon på trær, og mangfold av ulike treslag påvirker hva slags fugler som hekker i skogen. Om skogen blir ensartet med kun trær i samme alder og treslag, som hogges samtidig, påvirkes også insektlivet, antall sopper som også fungerer som nedbrytere og antall mose- og lavarter.

De dødes hage, en grav å gå til:
Mer tekst?

I jordbrukets kulturlandskap hvor gras er høstet til fôr og

dyr har beitet i utallige generasjoner er samspillet og artene svært følsomme for overgjødning eller gjengroing. Mange blomsterarter og pollinerende insekter som har spesialisert seg på ulike blomster er helt avhengig av tradisjonell skjøtsel og trues ved moderne jordbruksdrift.

Det komplekse samspillet mellom arter foregår i alle økosystem. Noen ganger «reparerer» økosystemet seg selv om vi fjerner en art, mens andre ganger kan til slutt hele systemer kollapse.

Billedetekst:

Forskning har vist at artsmangfold gir naturen en større robusthet som innebærer motstandskraft mot endring og evne til å hente seg inn igjen etter forstyrrelser. Det er viktige egenskaper, for slik kan naturen selv beskytte oss mot for eksempel flom og tørkeperioder som av klimaendringene.

Gravplassens ulike funksjoner og betydninger

Gravplassen er de dødes hage og et møtested for de etterlatte og andre besøkende. En møter stedets identitet og de sterke tradisjonene knyttet til gravplassen med ydmykhet. Gravplassen rommer og ivaretar verdighet for de døde og omsorg for de levende. Den inkluderer, omfavner og trøster. Kan vakre gravplasser hjelpe oss i møte med døden?

De dødes hage, en grav å gå til:
Mer tekst?

Naturen har en positiv betydning for vår psykiske og fysiske helse og for bearbeiding av sorg. Gravplassen bør være et sted for ro og ettertanke. Gravplasser med variert vegetasjon og et rikt fugle- og dyreliv oppleves som fredfylte og et sted med mening.

Gravplassene har mange viktige funksjoner i lokalsamfunnet. Den enkelte grav har stor betydning for de etterlatte.

For samfunnet skal gravplassen sikre en hygienisk og verdig håndtering av de døde. Gravplassen er også et felles minnested for lokalsamfunnet.

Gravplassen er offentlig og for alle, uavhengig av tro eller livssyn. Den er livssynsåpen og gir rom for at den enkelte bringer med seg sin tro eller sitt livssyn.

Gravplassene er samtidig vårt felles grønne uterom. De er grønne lunger i et grått bylandskap og biologiske oaser i et intensivt dyrket jordbrukslandskap. Mange steder er gravplassen det eneste parkmessig opparbeidete uterommet som er tilrettelagt for å ha en opplevels- og rekreasjonsverdi. Slike steder er mangelvare og i ferd med å bli ettertraktet i dagens samfunn.

Grønne byrom

Husabo i Leikanger er en gravplass som representerer kontinuitet og tidsdybde.

Mange av våre gravplasser har vært i bruk over lang tid og preges derfor av endringer i kultur- og samfunnsutvikling. De er ofte rike på kulturminner. Gravplasser representerer kontinuitet og tidsdybde.

I Norge finnes det omtrent 2 300 gravplasser som til sammen dekker de et areal på rundt 20 000 dekar. Dette er områder som kan ligge i fred over

lang tid, også i byer og tettsteder. De har potensiale til å være et leveområde for mange ulike plante- og dyrearter. Landskapsøkologer og ulike miljøvernorganisasjoner peker på viktigheten av å bevare og tilrettelegge for dette naturmangfoldet.

Billedetekst:

Billedetekst:

Billedetekst:

Planlegging for mer naturmangfold

Generelle råd

Valg av areal for gravplasser og gravplassutvidelser er viktig for naturmangfoldet. Både i forhold til hva som er på stedet av terreng, jordsmonn og vegetasjon og hva området er egnet for når det gjelder endringer og innføring av nye arter. Lokalklima er også en viktig faktor for naturmangfoldet.

Bunndekke på gravplassen er i dag vanligvis gressplen som klippes regelmessig. For å gi et større biologisk mangfold på gravplassen bør det planlegges for en større variasjon. I soner på gravplassen med mye tråkk må det velges et bunndekke som tåler slitasje. Det må også tas høyde for graving av graver innenfor de arealene som er avsatt til gravfelt.

Gressplen

Ved planlegging av gravplasser bør det samtidig utarbeides en drift og vedlikeholdsplan. I de fleste tilfellene vil det være begrenset med ressurser avsatt til drift og vedlikehold av gravplasser og gravplassene bør derfor planlegges som vedlikeholdsvennlige anlegg. Et grøntanlegg som ikke vedlikeholdes i henhold til intensjonene vil fort forfalle, noe ingen er tjent med.

Det bør velges varige og framtidrettede løsninger. Det må tas høyde for klimaendringer ved oppbygging og utforming av terreng og jordsmonn og ved valg av vegetasjon.

Ta vare på eksisterende terreng og vegetasjon

Ved etablering av nye gravplasser og utvidelser bør det tilstrebes å ta vare på eksisterende ressurser, herunder terrengformasjoner, masser og vegetasjon. Det vil si å tilpasse gravplassen til de naturgitte forutsetningene, ikke motsatt.

Der hvor man har valgt steinmur som avgrensing av gravplassen, kan planting av bergknapp (sedum) føre til et eldorado for insekter.

Dette vil gi viktige kvaliteter til anlegget. I tillegg er det økonomisk lønnsomt og ikke minst bærekraftig.

Ivaretagelse av eksisterende vegetasjon og terreng gir både biologisk mangfold av lokal bonitet. Vi beholder opprinnelige naturtyper og vi får anlegg som trenger mindre vedlikehold. Det gir

også et etablert preg fra første dag. Det kan også lages «ny natur» ved å ta vegetasjon fra anleggsområde og legge inn i nytt anlegg – etter mellomlagring. Det er mulig å gjenbruke mosegrodde steiner og å flytte hele vegetasjonsfelt med små

furutrær, einer og lyng. Disse artene vil ofte etablerer seg godt. Det er mulig å ta frø fra lyngplanter og så. Lokal identitet på gravplassen er viktig, og den henger blant annet sammen med lokal naturtype som igjen sikrer et biologisk mangfold.

Der det ikke er naturlig å ta vare på eksisterende vegetasjon, kan det likevel være rom for å etablere et større biologisk mangfold gjennom en mer variert vegetasjon. Busker og trær som hører naturlig hjemme i den norske floraen kan tas i bruk i større grad. Det er viktig å få inn blomstrende trær og busker, gjerne de som setter bær. De vil

gi livsgrunnlag for insekter, fugler og smådyr. Gressplen som dominerende bunndekke på våre gravplasser er en monokultur og har begrenset verdi for det biologiske mangfoldet. Ved å ta i bruk gressbakke, blomstereng eller bergknapp (sedum) på enkelte områder vil en oppnå både et større biologisk mangfold og vakrere gravplasser.

Naturlige bekker og vannspeil kan bli

Ta vare på vann

fine elementer på en ny gravplass. I stedet for å legge bekken i rør bør den utnyttes som en ressurs på gravplassen. Bekker og vannspeil gir en estetisk dimensjon til anlegget og tilfører variasjon gjennom sine lyd- og lysvirkninger og variasjon i vannføringen. I tillegg er det viktig å ta vare på biologisk mangfold som er knyttet til vannet.

Store, gamle trær er veldig verdifulle

Gamle trær

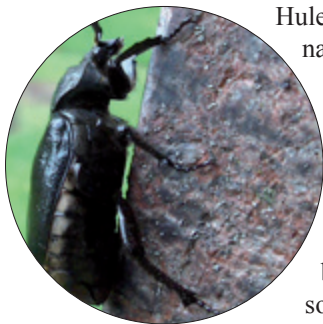
for biomangfoldet. Eksempelvis er mer enn 1 500 arter av insekter, sopp og lav knyttet til hule eiker. Riktig skjøtsel av gamle trær er viktig får å gi artene best mulig livsvilkår. For gamle trær på gravplassen er det samtidig viktig å ivareta sikkerheten for å unngå skade på personer, men også gravminner og andre elementer.

Billedtekst:

God forvaltning og årlig tilsyn av gamle trær kan gi den nødvendige trygghet slik at de kan beholdes lengst mulig. Aktuelle tiltak kan være bardunering, oppstøtting og beskjæring. Det anbefales å ta kontakt med erfarne trepleiere for å få en vurdering av gamle trær og ikke minst gjennomføring av tiltak på gamle trær.

Billedtekst:

Hule eiker er beskyttet etter naturmangfoldloven. Med hule eiker menes eiketruer som har en diameter på minst 63 cm eller en omkrets på minst 200 cm målt i brysthøyde (1,3 meter over bakken). For eiketruer som er synlig hule gjelder beskyttelsen for trær som er minst 30 cm i diameter eller 95 cm i omkrets. Synlig hule trær er definert som trær med et indre hulrom større enn åpningen, og der åpningen er større enn 5 cm. Også døde hule eiker har store naturverdier og er fortsatt en utvalgt naturtype med lovfestet beskyttelse.

Mer informasjon om hule eiker kan du finne blant annet på siden til fylkesmannen i Vestfold og Telemark. Informasjonen vil også være relevant for andre stor, gamle trær, se:

Ta vare på død ved

<https://www.hule-eiker.no/no/>

Død ved som greiner og stammer fra felling og beskjæring er viktige levested for insekter, sopp og lav. Det å ta vare på død ved innenfor gravplassens område vil gi økt biologisk mangfold. Gravplasser er opparbeidete grøntanlegg slik at dette naturlig nok må skje innenfor noen gitte rammer og slik at det ikke bryter med gravplassens estetikk. Døde trær og død ved forteller dessuten historien om livssyklusen, noe som kan passe godt på en gravplass.

Eksempler på bruk av død ved og døde trær kan være:

- La døde trær stå igjen som skulpturer.
(NB husk å ivareta sikkerheten)
- Bruke død ved som kjerne i gabioner som igjen kan brukes som romdelere eller benker
- Bruke døde stammer som benker

Utnyttelsesgrad

Høy utnyttelsesgrad for en gravplass gir mindre rom for biologisk mangfold da området i hovedsak vil benyttes til gravareal. Det kan plantes trær og busker innenfor et gravfelt, men da må det settes av tilstrekkelig plass slik at rot-systemet for vegetasjonen ikke kommer i konflikt med gravene. På gravfelt med individuelle gravminner og plantefelt er det ikke så mange gode alternativer til gressplen som bunndekke.

Nye gravformer

Minnelunder for askeurner vil kunne medvirke til økt biologisk mangfold fordi selve gravfeltet krever et begrenset areal og dermed er det mer areal som kan nyttes til variert vegetasjon, enten det er i form av busker og trær eller stauder og pryddress. Selve gravfeltet kan også få et annet bunndekke når det ikke er individuelle gravminner, for eksempel blomstereng.

Frittliggende graver

Digitale gravkart i SOSI format og uttak av grav med gps-måling vil også kunne gi et mye bedre grunnlag for å ta vare på biologisk mangfold. Med disse verktøyene kan graver være frittliggende, for eksempel i en åkerholme, og plasseres slik at de tar størst mulig hensyn til naturmangfoldet. Det vil antagelig være mest relevant for urnegraver.

Tiltak under neste kapittel, om endring og drift, er også relevant for planlegging av gravplasser.

Hvordan legge om driften for mer naturmangfold?

Generelle råd

Vegetasjonen på gravplassen vokser og endrer gravplassens uttrykk over tid. På et tidspunkt dør vegetasjonen og det må tas stilling til om den skal erstattes. Andre steder er vegetasjon allerede fjernet eller det er behov for å supplere eller endre beplantningen. Det vil være hensiktsmessig å ha en helhetlig plan som grunnlag for de konkrete tiltakene. En del gravplasser har en planteplan allerede, men det kan være behov for endringer i denne. Der det ikke foreligger en plan kan det være nødvendig å utarbeide en helt ny planteplan.

Billedtekst:

Det vil være viktig å se gravplassen i en større sammenheng. Gravplasser har en god mulighet til å bidra som grønne lunger og del av de grønne korridorane

i landskapet, gjennom planting av pollinator vennlige planter, ved å la død ved ligge igjen og gjennom etablering av blomstereng.

Gravplassen er offentlig og dens beplantning vil fungere som en ramme om de private gravene med sine gravminner og plantefelt. Gravplassens beplantning bør være både frodig og variert, men uten å konkurrere om oppmerksomheten til de private plantefeltene.

Forslag til konkrete tiltak

Det vil være viktig å tenke variasjon både når det gjelder sammensetning og alder på vegetasjonen. Høy biodiversitet på et lavere nivå legger grunnlaget for høy biodiversitet på et høyere nivå. Rådene som gjelder for naturvennlige hager gjelder også for gravplasser.

Blomsterenger: Vi kan tilrettelegge for bie- og humlevennlige planter og blomsterenger med stor variasjon av planter

Bruk av løk og stauder/prydgress er et godt og miljøvennlig alternativ til sommerblomster. Det kan også være aktuelt i plantefelt foran gravminner.

for vår, sommer og høst på arealer som ellers ofte blir brukt til plen. Det kan være utfordrende på gravfeltene, men ofte har gravplassene andre plenarealer hvor en blomstereng vil være til både nytte og prydd hvor dette er svært aktuelt.

Fuglekasser er hjem for mange fugler; i denne har kaiene sitt oppholdssted.

For å lykkes med blomstereng bør de anlegges på de mest tørrlendte og næringsfattige områdene. Normalt er det nok frø i bakken til å gi en blomstereng, men en kan også hjelpe til ved å legge ut et sandholdig jordlag og så i frø fra stedeagne arter.

Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) holder på å utvikle regionale frøblandinger med blomsterengfrø. Ved å bruke disse unngår man frøblandinger

med utenlandske frø, i verste fall fremmede arter, og man ivaretar artsmangfoldet som er typisk i regionen samt forhindrer genetisk uttanning av det stedeagne artsmangfoldet.

Insekthoteller og fuglekasser:

Utplassering av insekthoteller og fuglekasser tilrettelegger for bedre livsvilkår for mange truede arter.

Unngå fremmede arter og bruk av stedeagne og pollinatorvennlige plantearter:

Dette kan forhindre spredning av arter som kan skade norsk natur.

Blomsterfluer

Havstein kirkegård i Trondheim. I forbindelse med utvidelsen ble det tenkt mye på hva slags vegetasjon man ønsket å bruke.

Ved valg av planter er det viktig å sjekke www.artsdatabanken.no. Artsdatabanken er en kunnskapsbank for naturmangfoldet og har blant annet rødlista for naturtyper og arter og fremmedartlista.

En rødliste er en liste over arter eller naturtyper med vurderinger av deres risiko for å dø ut (utryddelse) eller forsvinne fra et område. (snl.no)

Fremmedartslista er en oversikt over økologiske risikovurderinger av innførte arter og den mest omfattende oversikten over fremmede arter i Norge. (snl.no)

Blomstermeny

<https://blomstermeny.no/> har lister over anbefalte planter kategorisert innenfor trær, busker, ett- og toårige blomster, stauder og engplanter. Det er

også lister for ville planter. Her er det også en liste over pollinatorvennlige planter

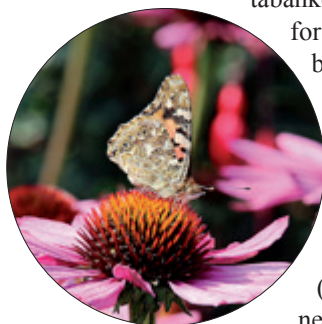
Bruk av løk og stauder/prydgress er et godt og miljøvennlig alternativ til sommerblomster. Det kan også være aktuelt i plantefelt foran gravminner.

Unngå bruk av torv og sprøytemidler:

Mens sprøytemidler er direkte gift som skal fjerne uønskede arter, er torv ikke skadelig i seg selv. Men utvinning av torv står for store utslipp av klimagasser og kan ødelegge biotoper i myrområder.

Kompostering og død ved:

Å ta vare på alt komposterbart materiale og lage sin egen kompostjord kan være en måte å redusere behov for bruk av torv. Men det er ikke minst en god og naturlig måte å bidra til reduksjon av avfall. Ikke å fjerne død ved kan også være et godt bidrag til biomangfoldet.

Solhatt og sommerfugl.
Mer utfyllende.